

**ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

ГУДЗЕНКО-АЛЕКСАНДРУК ОЛЕНА ГЕОРГІЇВНА

УДК 130.2:94(477)“08/10”

**ДУХОВНО-СИМВОЛІЧНИЙ АСПЕКТ
ФІЛОСОФСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ:
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.05 – історія філософії

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Волинському державному університеті імені Лесі Українки МОН України, на кафедрі культурології.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Возняк Сергій Степанович,
Волинський державний університет
імені Лесі Українки МОН України,
завідувач кафедри.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Горський Вілен Сергійович,
Національний університет
“Києво-Могилянська академія” МОН України,
професор кафедри.

кандидат філософських наук,
Киричок Олександр Борисович,
Полтавська державна аграрна академія МОН України,
в.о. доцента кафедри.

Провідна установа: Львівський національний університет
імені Івана Франка МОН України,
кафедра історії філософії, м. Львів.

Захист відбудеться “21” січня 2005 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.02 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул.Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (01001, м.Київ, вул.Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розіслано “14” грудня 2004 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук

Ситніченко Л. А.

Підп. до друку 09.12.2004. Формат 60×84/16. Папір офс. Гарн. Таймс. Друк цифровий. Обсяг 0,9 ум. друк. арк., 0,9 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. 1183. Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Друк – РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки (м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держкомінформу ДК № 590 від 07.09.2001.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Відродження української культури в контексті реалій початку XXI ст. робить актуальним проблему її історичної та моральної рефлексії. В етичному плані така рефлексія передбачає виявлення давніх цінностей і ідеалів, їх переосмислення з погляду домінант сучасної культури. В плані історичному, з метою самоусвідомлення, природним є спрямування дослідницьких зусиль на пошук особливостей душевного складу, специфіки світосприйняття, моральних цінностей пращурів – усього того, що в сукупності складає витoki національної ментальності. Адже від здобутків історико-філософських та культурологічних досліджень, тобто піднесення рівня культурної самосвідомості, залежать загальні можливості всебічного самопізнання українського народу.

Розгляд актуальних на сьогодні питань духовності неможливо здійснювати відокремлено від дослідження їх витоків: не шукаючи зв'язків, передумов теперішнього прояву українського менталітету у його джерелах, основи яких закладаються в період становлення християнської духовності у вітчизняній культурі. Проведення поглиблених досліджень у напрямку виявлення особливостей духовно-символічного аспекту філософської культури Київської Русі, а також відстеження закономірностей, що лежать в основі його зв'язку з ментальністю українців, є запорукою привернення до даного феномену уваги наукової громадськості. Це сприятиме наближенню до цілей, на які спрямована свідомість сучасної української інтелектуальної еліти: відтворення зв'язку часів, національно-духовне відродження.

Безсумнівно, з огляду на сказане, вагомим внеском на шляху досягнення зазначеної мети буде проведення історико-філософських досліджень, спрямованих на виявлення духовно-символічних засад формування культури Київської Русі як осередку загальносвітових морально-етичних цінностей.

Отже, актуальним для сучасної науки буде встановлення особливостей прояву багатогранного явища “символ” саме в рамках періоду софійного, який тяжіє до суб'єктивності пізнання, міфоепічності, художності, а також – виявлення взаємозв'язків між зазначеним феноменом і такою характеристикою киеворуського типу філософствування, як надання переваги індивідуальному етичному шляхові, бачення у філософії практичної моралі. З огляду на це, належну увагу потрібно віддати дослідженню і висвітленню характеристик людини – продукувача символіки – в якості предмета культурного аналізу.

Дослідження оригінальних творів епохи Київської Русі, яким науковці надають особливого філософсько-світоглядного значення, з метою виділення в них особливостей, що свідчать про причетність філософської думки зазначеного періоду до явища символу, допоможе встановити міру актуальності і вагомості досліджуваного феномену як для формування філософської думки за часів Київської Русі, так і для явища духовного становлення загалом. Зроблені спостереження і висновки допоможуть встановити, якою мірою символ є визначальним для формування особливостей національної філософської думки.

Отже, вибір теми, об'єкта, предмета дослідження зумовлюється теоретичними та практичними потребами об'єктивного осмислення духовно-символічних особливостей вітчизняної філософської думки і культури, що, власне, й визначає актуальність проведеного дослідження. Результати наукових розвідок щодо загальнонаціональних духовних цінностей дадуть можливість встановити морально-етичні взірці духовного становлення для кожної особистості зокрема.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною планової роботи кафедри культурології Інституту соціальних наук Волинського державного університету імені Лесі Українки, зокрема – теми “Оновлення змісту культурологічної науки і освіти в Україні”.

Мета дослідження полягає в тому, щоб здійснити історико-філософську реконструкцію уявлень мислителів Київської Русі X – першої третини XIII ст. про духовно-символічні основи буття та співвіднести їх з українськими національними й загальнолюдськими поглядами на духовні цінності.

Реалізація поставленої мети передбачає необхідність вирішення таких **завдань**:

- обґрунтувати необхідність досліджень філософсько-символічної культури Київської Русі як явища, що репрезентує зародження українських етнонаціональних культурних цінностей у загальнолюдському духовному контексті;
- розглянути символ як відображення духовного становлення людини та універсальний чинник людського самопізнання, встановити світоглядно-символічні основи християнства як духовної практики;
- виявити духовні ідеали Давньої Русі та простежити ідеї щодо духовного зростання (“обоження”) у контексті символізму духовної культури Київської Русі X – першої третини XIII ст.;
- розглянути символ у духовній культурі Київської Русі X – першої третини XIII ст. як елемент комунікативно-діалогічного простору культури;
- на підставі результатів, отриманих під час реалізації поставлених вище завдань та задіяння до дисертаційного дослідження феноменологічного методу, психоаналізу як філософського напрямку і герменевтичного підходу, показати можливість залучення спадщини середньовічної вітчизняної філософської думки до осмислення проблем, актуальних для сучасної української культури та науки.

Об’єкт дослідження: філософська культура Київської Русі X – першої третини XIII ст.

Предмет дослідження: духовно-символічний аспект філософської культури Київської Русі X – першої третини XIII ст.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Дане дослідження ґрунтується на культурологічному підході до вивчення історико-філософських проблем. Ми зверталися до феноменологічного методу (Е. Гуссерль), методів філософської герменевтики (Х. Гадамер, М. Гайдеггер, П. Рікер та ін.), до психоаналізу як філософського напрямку (К. Юнг). Також проаналізовано першоджерела–пам’ятки давньоруської писемності та наукові праці, присвячені проблемам культури Київської Русі.

У дисертації використано методи: сходження від абстрактного до конкретного та від загального до одиничного, узагальнення, аналогії та порівняння, логічний, історичний; принципи: наукової об’єктивності, світоглядного плюралізму, цілісності і системності, невичерпності автентичного смислу тексту і невичерпності традиції.

Стан наукової розробки проблеми. Щодо особливостей філософської культури Київської Русі проведено чимало наукових розвідок, серед яких, зокрема, є й вузькоспеціальні (з літератури, живопису, архітектури, мови, фольклору та ін.).

У дореволюційний та довоєнний період майже всі дослідження, присвячені вітчизняній філософії, характеризуючись різноплановістю, лише торкалися зазначеної тематики (праці В. Воскресенського, М. Погодіна, М. Чернишевського, І. Срезневського, М. Добролюбова, М. Безобразової, Г. Шпета, Е. Радлова та ін.).

У повоєнний період для досліджень характерним було надмірне підкреслювання її залежності від пануючої релігійної ідеології (О. Трахтенберг, М. Іовчук, В. Бернадський та

ін.). Більш глибоко світоглядний аспект давньоруської культурної спадщини розглянуто в працях Д. Лихачова, В. Лазарева, М. Тихомирова, Б. Рibaкова та ін. Щодо специфіки власне філософської давньоруської писемності, то на початку 90-их років дослідники почали ставити питання про виділення основних понять філософії з нефілософського контексту (В. Горський, С. Кримський, Л. Поляков, М. Громов, М. Козлов, О. Замалєєв, В. Зоц).

Сьогодні надзвичайно актуальними є науково-дослідницькі доробки українських вчених: В. Горського, С. Кримського, С. Бондаря та ін. Зокрема, дослідження духовної культури Київської Русі стосуються світоглядно-релігійного та морально-етичного аспектів (Ю. Завгородній, А. Голуб, Н. Жиртуєва, В. Кушаков, Н. Наумова, В. Патерикіна, Т. Горбаченко, Н. Верещагіна, І. Жеребило, О. Киричок, Т. Чайка); проблеми становлення філософської думки (Г. Олєфіренко, І. Ткаченко); філософсько-естетичних питань (С. Безклуба, Р. Демчук). Світоглядно-гносеологічні аспекти філософської культури Київської Русі в контексті дослідження прояву явища символізму в культурі України розглянуто у дослідженні М. Шумки.

Автор вважає за доцільне здійснити історико-філософський еккурс у період Київської Русі Х–ХІІІ ст., зокрема, зупинитися на тих аспектах, які єднають світогляд її мислителів з національними особливостями світосприйняття та світобачення українців. Також вбачаємо необхідність у здійсненні дослідження філософсько-символічної культури Київської Русі як явища, що репрезентує загальнолюдські духовні цінності. Звідси випливає актуальність розгляду символу у духовній культурі Київської Русі насамперед як елемента комунікативно-діалогічного простору людської культури. Оскільки наукових розвідок, спрямованих на розв’язання зазначеної проблематики, дисертантом не виявлено, це і стало причиною здійснення даного дисертаційного дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у ньому вперше до дослідження філософської культури Київської Русі, зокрема – її духовно-символічного аспекту, застосовано феноменологічний метод (Е. Гуссерль) та психоаналіз як філософський напрямок (К. Юнг). У дослідженні “символ” пов’язується з “архетипом” та “очевидністю”, “самоочевидністю” у їх зв’язку з поняттям “національного” та задіюється герменевтичний підхід. Внаслідок цього:

- виявлено, що в основі репрезентації філософською культурою Київської Русі Х – першої третини ХІІІ ст. духовних цінностей лежить явище духовно-символічного аспекту культури “софійного” періоду української філософської думки. Це зумовлене такими характеристиками символу, як його об’єктивно-субстанційна природа, універсальність, фундамен-тальність, архетипність;
- на основі дослідження значного обсягу джерелознавчого матеріалу встановлено, що у філософській думці Київської Русі питання духовної символіки, ідеї духовного зростання (“обоження”), розуміння процесів змін у людській особистості у контексті символізму християнських таїнств належали до осердя духовного життя цього періоду;
- з’ясовано, що така характерна ознака символіки Київської Русі, як поєднання язичницької та християнської символік, а також зв’язок ідеалів духовності Київської Русі із загальнолюдськими символами Шляху, Софії, Слова, “серця”, Людини утворюють світоглядне підґрунтя для розгляду символу у духовній культурі Київської Русі як елемента комунікативно-діалогічного простору культури;
- доведено, що використання феноменологічного методу увиразнює такі сталі символи української національної культури, як “серце”, “софійність”, Людина та ін.

Теоретичне і практичне значення здобутих результатів. Здійснене дисертаційне дослідження дає можливість концептуально поглибити розуміння основ уявлень про

духовність у добу Київської Русі, виявити значення і місце, яке посідає феномен символізму в їхній системі. Це сприятиме не тільки поглибленню бачення сутності давньоруської філософської культури, вкрай важливої для формування українського національного менталітету, а й дасть можливість вкотре констатувати необхідність проведення досліджень означеного історичного періоду для української та світової історико-філософської науки. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані у лекційних курсах і семінарських заняттях з історії української філософії, культурології, релігієзнавства, окремих спецкурсів, міждисциплінарних дослідженнях; для підготовки підручників і посібників, у навчально-виховній роботі.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, викладені в дисертації, отримані автором особисто. Здійснено узагальнення досвіду, здобутого істориками філософії, та на цій основі обґрунтовано відображення ідей давньоруських книжників в подальшій історії української філософської думки. Всі публікації автора одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Концептуальні положення дисертаційного дослідження обговорювались на науково-методичних семінарах кафедри культурології Волинського державного університету імені Лесі Українки, де воно було виконане. Головні ідеї, теоретичні положення, науково-методологічні розробки автора пройшли апробацію на звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Волинського державного університету імені Лесі Українки (Луцьк, 2001–2004); на міжнародному філософському семінарі “Гуманізм. Людина. Пізнання. Людинознавчі філософські читання” (Дрогобич, жовтень 2001); на II Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених за підтримки Київської міської державної адміністрації “Крок у майбутнє” (Київ, травень 2002); на I Міжнародній науково-практичній конференції “Управління державою III тисячоліття” (Львів, червень 2002); на науково-практичній конференції “Українська культура: реалії та виклики XXI століття” (П’ятий міжнародний конгрес українців) (Чернівці, серпень 2002); на міжнародному філософському семінарі “Гуманізм. Людина. Спілкування. Людинознавчі філософські читання” (Дрогобич, жовтень 2002); на Міжнародній науковій конференції “Духовність. Культура. Нація” (Львів, березень 2003); на I Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI століття” (“Шості читання пам’яті В. Липинського”) (Луцьк, квітень 2003); на XIII Міжнародній конференції “Історія релігій в Україні” (Львів, травень 2003); на XIII Міжнародній конференції “Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості” (Донецьк, травень 2003); на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції “Духовність українства” (Житомир, травень 2003); на II Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI століття” (“Сьомі читання пам’яті В. Липинського”) (Луцьк, квітень 2004); на Міжнародній науково-практичній конференції вчених-релігієзнавців та богословів (Тернопіль, червень 2004).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 15 наукових праць (6,05 а.а.), з них – 7 (3,69 а.а.) – у фахових виданнях.

Структура та обсяг роботи зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів (7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (включає 246 найменувань і складає 20 сторінок). Повний обсяг дисертації становить 188 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, характеризується стан її наукової розробки, вказуються об'єкт і предмет, визначаються мета і завдання, теоретико-методологічні засади роботи, формулюється її наукова новизна та положення, які виносяться на захист. Також з'ясовується теоретичне та практичне значення дисертації та апробація її основних положень.

У першому розділі **“Культура Київської Русі як предмет історико-філософського дослідження: духовно-символічний аспект”** визначається джерельно-методологічна база дослідження; виявляються особливості бачення представниками середньовічної та сучасної філософської думки покладеного в його основу поняття “символ” у зв'язку з духовним становленням особистості.

У підрозділі 1.1. “Аналіз літературно-джерельної та методологічної бази дослідження духовно-символічного аспекту культури Київської Русі” здійснено ретельний аналіз науково-теоретичних підходів до розгляду культури Київської Русі в історико-філософському аспекті. Внаслідок цього констатується те, що обрана для дослідження тематика є вивчена недостатньо. Крім того, відзначається, що інформація, отримана на основі аналізу гносеологічної проблематики давньоруської філософської думки, дасть можливість глибше усвідомити витoki філософсько-теоретичних здобутків України.

Результати аналізу літературно-джерельної та методологічної бази дослідження духовно-символічного аспекту культури Київської Русі свідчать про існування необхідності у дослідженнях філософсько-символічної культури Київської Русі як явища, що репрезентує загальнолюдські духовні цінності. Обґрунтовується актуальність проведення наукових розвідок зазначеного історичного періоду, виходячи з важливості його у формуванні національного менталітету. В якості знаряддя дослідження пропонується використовувати символ як універсальний засіб само- і світопізнання, який яскраво себе презентує у вербальних та невербальних текстах. Отже, констатується доречність розгляду символу у духовній культурі Київської Русі як елемента комунікативно-діалогічного простору людської культури.

Використовуючи феноменологічний підхід до аналізу “національного” В. Никитюка, дисертант вбачає за можливе виявити самоочевидності української нації, які, на думку автора, проявляються в символіці, загальнонаціональних архетипах, морально-етичних принципах.

Прикметним є те, що у дисертаційному дослідженні в рамках культурологічного підходу до висвітлення поставленої проблеми при використанні загальнонаукових, спеціальних історико-філософських, міжпредметних методів наукового дослідження, особливе значення надається методу сходження від абстрактного до конкретного.

У підрозділі 1.2. “Символ як відображення духовного становлення людини та універсальний чинник людського самопізнання” обґрунтовується твердження про те, що міф і символ є універсальними чинниками людського самопізнання. Це виявляється у таких характерних рисах культурної свідомості, як синкретичність, відсутність суб'єктно-об'єктних протиставлень, тяжіння до інтуїтивізму. Зазначені особливості, на думку дисертанта, дають змогу розглядати особистість як міф.

Стверджується, що в контексті обраної теми особливо актуальним є дослідження фундаментальної символіки; доводиться її причетність до індивідуації – духовного становлення особистості (К. Юнг), самоактуалізації (А. Маслоу).

Визначена ще в античності неоплатонічна ідея символу як принципу сходження від явища до сутності та діалектичного злиття протилежностей, знайшла своє відображення у вченні Псевдо-Діонісія Ареопігита, втілюючись у теорію образу. Зазначені закономірності бачення явища символізму простежуються й у культурі Київської Русі.

На основі дослідження позицій А. Безант та О. Лосєва стверджується, що міф і символ є носіями інформації про духовний розвиток особистості і людства.

У підрозділі 1.3. “Світоглядно-символічні засади християнства як духовної практики” на основі розгляду рис, характерних для явища духовного становлення, і співвіднесення їх з глибинними традиціями християнського вчення (філософія представників східної патристики, ісихазм), доводиться, що, виходячи з його міфологічно-символічного характеру, містичності, споглядальності, діяльнісного підходу, звертання до проблем особистісного вибору, воно є дієвою прадавньою й актуальною сьогодні духовною практикою. Отож, стверджується, що християнство, виступивши у функції каталізатора засвоєння світових ідейних надбань, було вагомим для розвитку філософської думки Київської Русі.

Розглядаючи поняття “онтологічної рефлексії” Є. Яковлєва та виділені ним кроки духовного сходження (Одкровення, Озаріння, Перетворення), автор відзначає, що зазначені ланки є сталими для різних релігій і культур. Адже мета одна – злиття з Абсолютом, Вічністю; відмінні лише шляхи її досягнення.

На основі аналізу ідей ісихастів автор виділяє три етапи духовного зростання: відмова від багатослівних молінь, внутрішнє очищення, навчання робити добро.

Обґрунтовується вагомість впливу на мислителів Київської Русі патристики і, зокрема, – важливого для неї вчення про духовний розвиток особистості, адже у ньому вбачається метод відновлення цілісності людської природи та досягнення надприродного стану обоження. Відомо, що у символічному аспекті вчення Григорія Ниського умовно виділяється 3 частини – 3 послідовні етапи духовного життя, прообразом яких містик обрав 3 етапи входження в контакт із Богом в житті Мойсея (пізнання через світло, через хмару, в темряві).

Дисертант стверджує, що основні етапи досягнення душею Бога, виділені у східній патристиці (добродієвський праксис, природне споглядання та обоження), співвідносяться з Одкровенням, Озарінням, Перетворенням (Є. Яковлєв) як кроками духовного становлення. У зазначених вченнях простежуються також ознаки символічного методу пізнання та характеристики містичних переживань (В. Джемс).

У другому розділі дисертації – **“Культура Київської Русі періоду становлення християнського світогляду (X – першої третини XIII ст.)”** – розглянуто особливості становлення християнської духовності в українській культурі, а також простежено специфіку репрезентації символу в досліджуваній історичній період.

У підрозділі 2.1. “Становлення християнської духовності в українській культурі” з’ясовано, що уявлення про людину, смисл її буття, місце її в світі, розуміння добра і зла, свободи та необхідності, життя й смерті, людського щастя тощо становлять неодмінне філософсько-світоглядне підґрунтя, що визначало зміст духовного життя нашого народу від найдавніших часів.

Здійснюючи спробу реконструювати в загальних рисах картини філософського мислення, властивого означеному періоду, відтворити найхарактерніші підходи до розуміння філософії, цілей і можливостей людського самопізнання, особливостей погляду на буття, світ в цілому, образ історії, сутність людини та її моральний ідеал, що знайшли відображення в пам’ятках духовної культури, автор дисертації констатує, що філософська думка Київської Русі являє своєрідний тип середньовічного антропологізму.

Доводиться, що для мислителів Київської Русі не було філософії, відстороненої від реальних, смисложиттєвих питань людського існування.

У підрозділі 2.2. “Символ як явище духовної культури Київської Русі” автор, розглядаючи культуру Київської Русі як елемент духовно-символічної культури середньовіччя, у зв’язку з духовним становленням особистості досліджує символи Людини, Софії, Хреста, Слова, Шляху, співвідносячи з ними поняття “слава” і “честь”.

Розглянуті уявлення Костянтина-Кирила Філософа про софійну природу символу наводять автора на міркування про те, що, справді, саме Костянтину зобов’язана руська духовна традиція догматичним і художнім символом Софії-Премудрості, Художниці Небесної.

Доводиться, що спрямування до інтимно-унікальної сутності людської душі, “у середину” – в серце – становить своєрідність долі мотиву “шляху” у східнослов’янській ментальності. Адже внаслідок інтенсивного опанування східним слов’янством християнського світогляду в його візантійському варіанті відбулося значне переоформлення міфологічних космогонічних мотивів: із засобів опису навколишнього світу вони перетворюються на засоби опису внутрішніх станів душі у її богопізнанні.

Підкреслюється, що слово і зображення в Древній Русі були міцно пов’язані. З цієї причини спостерігається “символізація” матеріального або “матеріалізація” символу, коли переважає його духовна частина.

У третьому розділі – **“Роль давньоруської спадщини в історії української культури”** – досліджується зв’язок духовних ідеалів Київської Русі з формуванням морально-етичних уявлень в українській культурі, а також з’ясовуються особливості давньоруських впливів у символіці української культури.

У підрозділі 3.1. “Духовні ідеали Київської Русі у формуванні морально-етичних уявлень в українській культурі” доводиться, що період становлення культури Київської Русі є визначальний тим, що за його часів відбувається творення “архетипу”, еталону духовного життя для наступних поколінь українців.

Обґрунтовується, що прилучення до Бога, згідно з православною традицією загалом і чернецькою зокрема, можливе лише шляхом творення добродійностей і високоморального існування, а не запереченням традицій світу суєтного.

З метою усвідомлення суті християнсько-моральних принципів культури Київської Русі доводиться актуальність дослідження причетних до неї понять “слава”, “любов”, “благодать” тощо, основи яких закладено ще в християнському неоплатонізмі. За їх посередництвом простежується шлях обоження.

Внаслідок аналізу теорії М. Ігнатенка встановлюються особливості презентації явищ “абсолютний архетип”, “культур-архетип” в українській культурі з огляду їх взаємозв’язків із культурними закономірностями Київської Русі. Простежуються властивості перебігу символічно-архетипних взаємовідношень між зазначеними культурними феноменами.

У підрозділі 3.2. “Давньоруські впливи в символіці української культури”, внаслідок виявлення особливостей давньоруських впливів на символіку української культури, припускається, що її можливо розглядати як ланку, яка зв’язує покоління.

Стверджується, що такі характеристики символу, як універсальність, фундаментальність, незмінність, а також погляди філософів (символіка є засобом освоєння світу культури, символ презентує світ культурної семантики (А. Лобок); символ – це закодований текст і має гносеологічне значення (М. Морозов, герменевтика та ін.)), дають можливість розглядати його не тільки в якості глобального засобу комунікації, а й з метою презентації символіки Київської Русі як ланки, що зв’язує покоління у національній культурі, адже природа символу – об’єктивно-субстанційна, а не тільки суб’єктивно-гносеологічна.

Автор обґрунтовує те, що, простежуючи явища загальнонаціонального рівня, необхідно дослідити феномен самосвідомості нації. Поле культури нації – звід історично створених унікальних смислів – дозволяє їй усвідомлювати себе як цілісність. В основі цих унікальних смислів (а отже, й поля культури) вбачаються архетипно-символічні утворення, які проявляються в духовній творчості. Отже, дослідження особливостей духовного становлення окремої людини дає можливість констатувати про дублювання цих особливостей зазначеного процесу для нації загалом.

Припущення щодо невіддільності софійності української філософії від її релігійності та символічності підтверджується тим, що в основі софійного способу буття філософії лежить здатність до універсального осягнення дійсності.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми духовно-символічного аспекту філософської культури Київської Русі Х – першої третини XIII ст. як явища репрезентації національного та загальнолюдського, що виявляється в здійсненні історико-філософської реконструкції уявлень мислителів Київської Русі Х – першої третини XIII ст. про духовно-символічні основи буття та співвіднесенні їх з українськими національними та загальнолюдськими поглядами на духовні цінності. У **висновках** сформульовано основні підсумки дисертаційного дослідження та окреслено перспективи подальшого вивчення проблеми:

1. Шляхом дослідження символу як явища духовної культури Київської Русі встановлено, що культура Києворуської держави була елементом духовно-символічної культури європейського середньовіччя. Пам'ятки давньої писемності та живопису свідчать про те, що архетипні образи пронизують людську культуру здавна. Зокрема, у зв'язку з духовним становленням особистості розглянуто поширені у зазначений історичний період символи Хреста, Слова, Шляху, Людини, Софії та співвіднесено їх зі “славою” і “чесцю”. Для філософської думки Київської Русі характерним було акцентування на ролі і значенні почуттів і волі в діяльності людини, що йде шляхом самовдосконалення. Завдяки серцю, яке поєднує розум, почуття, волю, можливим є долучення до сакрального, трансцендентного, неземного.

2. У Київській Русі символ Людини є основним, міцно пов'язаним із іншою символікою. Зокрема, у зв'язку з духовним зростанням людини, її самореалізацією на шляху активного служіння оточуючим та діяльнісного співпереживання як наслідування особистістю вищих моральних зразків, він презентує себе у вербальних та невербальних текстах. Зокрема, постать князя Київської Русі Х–XIII ст. символізує переважно ідеали духовності.

3. Чудо пророцтва святих визначено як характеристику ступеня моральної досконалості людини, з якого починається її духовне зростання (обоження). Віра виступає як попередня умова чуда. Ідею щодо духовного зростання простежено на прикладі властивого для Київської Русі, на думку автора дисертаційного дослідження, шляху духовного становлення: “Віра – надія – любов – чистота – смиренність – благодать – слава”. Актуальним є здійснене в дисертації з метою усвідомлення суті християнсько-моральних принципів культури Київської Русі дослідження причетних до неї, закладених ще в християнському неоплатонізмі, понять “слава”, “любов”, “благодать”, за посередництвом яких простежено шлях обоження.

4. Дослідження символіки Київської Русі як ланки, яка зв'язує в подальшій історії української культури покоління (з метою виявлення давньоруських впливів у символіці української культури), свідчать про те, що комунікативно-інформаційна функція символу, яка розкриває його здатність акумулювати в собі здобутки культури минулого та переносити їх з одного культурного прошарку в інший, яскраво простежується в культурі нашого

народу. Символ Слова, поширений у культурі Київської Русі, містить у собі, за діалектичним принципом, і ідеальне, і матеріальне, несе подвійне навантаження: і як засіб комунікації, і як символ світу трансцендентного, Божого.

5. Встановлено, що ідеали духовності Київської Русі знаходять своє відображення у поглядах філософів різних історичних епох. Зокрема, ідея діяльнісного підходу до самовдосконалення, індивідуального етичного шляху, мандрівництва, характерна для символічно-філософської думки Київської Русі (згадаймо символ Шляху), знаходить відображення у метафорі Путі мандрівного філософа Г. Сковороди, який поєднує Істину та Путь до неї у своєму серці. Популярний за часів Київської Русі символ Людини в історії української філософії яскраво презентує себе в аспектах проблеми самопізнання у філософських концепціях діячів братських шкіл і Острозької академії XVI – початку XVII ст.

6. Актуальними є проведення наукових розвідок, що стосуються Київської Русі X – першої третини XIII ст., – історичного періоду, вкрай важливого для формування національного менталітету. Шляхом використання в якості знаряддя дослідження символу як універсального засобу само- і світопізнання, що яскраво себе презентує у літературних творах та мистецтві, методу філософської герменевтики, психоаналізу як філософського напрямку (К. Юнг), феноменологічного методу (Е. Гуссерль) та феноменологічного підходу до аналізу “національного”, виявлено самоочевидності української нації, які, на думку автора, виявляються в символіці й архетипах (“серця”, Софії, Людини та ін.), морально-етичних принципах. Аналіз явищ “культур-архетип”, “абсолютний архетип”, “національна ідея” не тільки підтвердив доцільність запропонованого дослідницько-аналітичного підходу, а й сприяв більш продуктивній реалізації поставленого завдання.

7. Дослідження духовно-релігійного, символічного, морально-етичного аспектів національної, зокрема – української, культури дають можливість спробувати реалізувати завдання осягнення її основ та глибинної суті. Актуальним в умовах сьогодення – з метою сприяння виходу української нації з духовної кризи – вважаємо виділення і ретельне дослідження особливостей бачення мислителями Київської Русі щаблів духовного сходження, “обоження” особистості, а також – проведення паралелей з позиціями щодо означеного явища, які існують у представників світової історико-філософської думки.

Список наукових праць, опублікованих за темою дисертації

1. Гудзенко О. Г. Міф і символ як універсальні чинники людського самопізнання// Людинознавчі студії: Зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.– Дрогобич: Вимір.– 2001.– Вип. 4.– С. 64–74.– 0,5 а.а.

2. Гудзенко О. Г. Світоглядно-символічні засади християнства як духовної практики// Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Філософія.– Чернівці: “Золоті литаври”.– 2003.– Вип. 148 – 149.– С. 169–174.– 0,59 а.а.

3. Гудзенко О. Г. Культура Київської Русі як предмет історико-філософського дослідження: духовно-символічний аспект// Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.– Івано-Франківськ: “Плай”.– 2003.– Вип. IV.– С. 31–38.– 0,51 а.а.

4. Гудзенко О. Г. Символіка Київської Русі як елемент комунікації національної культури// “Наукові записки” Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія.– 2003.– № 10.– С. 49–55.– 0,52 а.а.

5. Гудзенко О. Г. Духовні ідеали Київської Русі як джерело формування національно-християнської моралі// Сіверянський літопис (наукове видання Чернігівського університету та інституту економіки і управління). Серія: Філософія.– 2003.– № 4.– С. 23–28.– 0,53 а.а.

6. Гудзенко О. Г. Шлях до істини та досконалості у філософській культурі Київської Русі// Наука. Релігія. Суспільство.– Донецьк: ППШ “Наука і освіта”.– 2003.– № 3.– С. 333–338.– 0,51 а.а.
7. Гудзенко-Александрук О. Г. Духовна символіка як характерна риса філософської думки Київської Русі// Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць.– Чернівці: Рута.– 2004.– Вип. 198. Філософія.– С. 96–100.– 0,53 а.а.
8. Гудзенко О. Г. Проблема самопізнання у філософських концепціях діячів братських шкіл та Острозької Академії// Крок у майбутнє: Тези доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених.– К.: ІВЦ “Видавництво “Політехніка”, 2002.– С.71–72.– 0,1 а.а.
9. Гудзенко О. Г. Українська філософська думка як духовна основа нації// Управління державою III тисячоліття: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, червень 2002).– Львів: ЛВЦНТЕІ, 2002.– С. 142–145.– 0,18 а.а.
10. Гудзенко О. Г. Роль християнства у формуванні духовної культури Київської Русі// Історія релігій в Україні. Праці XIII Міжнародної наукової конференції (Львів, травень 2003). Книга 1.– Львів: “Логос”, 2003.– С. 194–200.– 0,4 а.а.
11. Гудзенко О. Г. Філософська культура Київської Русі у формуванні духовності української нації// Духовність українства: Зб. наук. праць: Вип. 5.– Житомир: Ред.-вид. відділ ЖДПУ, 2003.– С. 29–32.– 0,48 а.а.
12. Гудзенко О. Г. Духовне становлення особистості за часів Київської Русі: релігійно-моральні чинники// Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції.– Донецьк: ППШ “Наука і освіта”, 2003.– С. 85–88.– 0,16 а.а.
13. Гудзенко О. Г. Українська ментальність: єдність національного та загальнолюдського// Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI століття/ Шості читання пам’яті В. Липинського: Матеріали доповідей учасників I Міжнародної науково-практичної конференції.– Луцьк: Вид-во “Волинська обласна друкарня”, 2003.– С. 30–34.– 0,47 а.а.
14. Гудзенко О. Г. Символ у культурі як явище репрезентації національного та загальнолюдського// Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI століття/ Сьомі читання пам’яті В. Липинського: Матеріали доповідей учасників II Міжнародної науково-практичної конференції.– Луцьк: Вид-во “Волинська обласна друкарня”, 2004.– С. 40–42.– 0,35 а.а.
15. Гудзенко-Александрук О. Г. Християнські цінності як чинник міжкультурного єднання// Europa bez granic: wyzwanie dla oświaty wielokulturowej.– Ryki: Wyższa Szkoła Umiejętności Pedagogicznych i Zarządzania, 2004.– S. 181–183.– 0,22 а.а.

АНОТАЦІЯ

Гудзенко-Александрук О. Г. Духовно-символічний аспект філософської культури Київської Русі: історико-філософський аналіз.– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.– Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди Національної Академії Наук України.– Київ, 2005.

На основі аналізу автентичних джерел у дисертації досліджуються уявлення мислителів Київської Русі про духовно-символічні основи буття та співвідносяться з українськими національними та загальнолюдськими поглядами на духовні цінності.

Простежено ідеї щодо духовного зростання (“обоження”) у контексті символізму духовної культури Київської Русі Х – першої третини ХІІІ ст. Символіку Давньої Русі розглянуто як ланку, що зв’язує покоління в подальшій історії української культури.

Внаслідок використання феноменологічного підходу до явища “національного” робляться припущення щодо наявності сталих самоочевидностей української нації, які репрезентують себе у символіці “софійного” періоду української філософської думки.

Ключові слова: *духовна символіка, духовне зростання (“обоження”), духовні цінності, самоочевидність.*

АННОТАЦІЯ

Гудзенко-Александрук Е. Г. Духовно-символический аспект философской культуры Киевской Руси: историко-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. – Институт философии им. Г. С. Сковороды Национальной Академии Наук Украины. – Киев, 2005.

На основе анализа профессионально-философских трудов и комплекса памятников древнерусской культуры осуществляется реконструкция представлений мыслителей Киевской Руси Х – первой трети ХІІІ века о духовно-символических основах бытия. Полученные результаты соотносятся с украинскими национальными и общечеловеческими взглядами на духовные ценности. В исследовании философской культуры Киевской Руси автор обращается к феноменологическому методу, психоанализу как философскому направлению, рассматривая “символ”, “архетип”, “очевидность”, “самоочевидность” в связи с понятием “национальное”.

Автором обнаружено, что в основе идеи репрезентации философской культурой Киевской Руси Х – первой трети ХІІІ века национальных и общечеловеческих духовных ценностей лежит явление духовно-символической культуры “софійного” периода украинской философской мысли.

Осуществляется анализ символа как отображения духовного развития, совершенствования человека и универсального фактора человеческого самопознания. Рассматриваются взгляды философов, религиозных деятелей древности и средневековья, в соотношении с представлениями Любомудров, на особенности процесса переструктурирования человеческой личности (духовного совершенствования – “обожествления”). Выделяются последовательные этапы духовной жизни.

Обращаясь к аналитическим исследованиям корпуса древнерусских текстов, памятников зодчества, художественного искусства, современным исследованиям, автор прослеживает понимание процессов изменений в человеческой личности в контексте символизма христианских таинств в духовной культуре Киевской Руси. В этом отношении особое внимание обращается на связь, существующую между мифологией, символикой и религией; прослеживаются особенности её проявлений.

Символ в духовной культуре Киевской Руси рассматривается как элемент коммуникативно-диалогического пространства культуры – звено, соединяющее поколения.

Соотнося морально-этические идеалы и символические основы философской культуры Киевской Руси с характеристиками украинской национальной духовной культуры, используя феноменологический подход к анализу “национального”, обращаясь к понятиям “самосознание нации”, “национальная идея”, автор делает предположение о существовании

постоянных самоочевидностей украинской нации, которые представлены символами “сердца”, Софии, Человека и др.

Исследование роли духовных идеалов периода Киевской Руси в формировании морально-этических представлений в украинской культуре дало возможность определить то, что он характеризуется становлением национально-самобытных ценностей на основе общечеловеческих христианских идеалов; в его времена происходит создание “архетипа”, эталона духовной жизни для всех последующих поколений.

Ключевые слова: *духовная символика, духовное совершенствование (“обожествление”), духовные ценности, самоочевидность.*

ANNOTATION

Hudzenko-Alexandruk O. G. Spiritual-Symbolic Aspect of the Kievan Rus Culture: Historical and Philosophical Analysis.– The manuscript.

Thesis submitted for acquisition of a scientific degree of the candidate of philosophical sciences by speciality of 09.00.05 – History of Philosophy. – The H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2005.

On the basis of the original text in dissertation matter ideas of Kievan Rus philosophers concerning spiritual-symbolic basis of existence are researched. They are co-related to Ukrainian national and humane views on the spiritual values.

The ideas of spiritual development in the context of Kievan Rus spiritual culture symbolism in the period of the 10th – early 13th century are investigated. Old Russian symboles are regarded as a link between generations in further Ukrainian culture.

Applying phenomenological approach to the phenomenon of national the supposition as for existence of permanent self-evident elements are represented in symbols which belong to Sophian period of Ukrainian philosophical thought.

Key words: *spiritual symbols, spiritual development, spiritual values, self-evident elements.*